

פרק שיג - לפרשת בראשית

דרך ארץ קדמה לתורה

[א] כְּשֶׁהִשְׁכַּל הַטוֹב שׁוֹרָה עַל מִי שֶׁהוּא בַעַל מִידוֹת טוֹבוֹת, וְשֶׁלֶם בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ, וְרוֹדֵף אַחֵר אַהֲבָה וְשָׁלוֹם עִם בְּנֵי אָדָם, אֵין מֶה שִׁיפְרִיעַ לָהּ לִנְשֻׁמָּה שֶׁל אָדָם זֶה לַחֲזוֹר אֶל כּוֹר מַחֲצַבְתָּהּ - אֶל מַתַּחַת לַכֶּסֶּא הַכְּבוֹד שֶׁהוּא מִקּוֹר הַנִּפְשׁוֹת. אֲבָל כִּשְׁהָאָדָם מִרְגִּיל עֲצָמוֹ לַמִּידוֹת לֹא טוֹבוֹת וְאֵינוֹ נוֹהֵג בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ, אוֹ אֵינוֹ רוֹצֵה לְהִתְעַסֵּק בְּמִידוֹת אֱלֹהִים, וְאִפִּילוֹ אִם לִמַּד בְּכוֹחוֹת עֲצָמוֹ תוֹרָה, מִידוֹתָיו הָרַעוֹת מוֹנְעוֹת מִמֶּנּוּ לִהְיוֹת שֶׁלֶם, וּבִמְצָב נִפְשֵׁי זֶה אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲבֹד אֶת הָאֵל יִתְבָּרֵךְ כְּפִי שֶׁהַתּוֹרָה מִצְוָה אוֹתָנוּ. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אֲבוֹת ג', יז): **"אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ - אֵין תּוֹרָה"**. כְּלוּמָר, אֵינוֹ יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁלֶם בַּתּוֹרָה וּבִמְצוּוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת, מִשּׁוּם שֶׁהַתּוֹרָה וְהַמְצוּוֹת הֵם לְתַכְלִית יֵשׁוּב בְּנֵי הָאָדָם וְשִׁלוּתָם. וְהוּא דוֹמֶה לְמִי שֶׁזָּרַע זֵרְעִים טוֹבִים בְּשָׂדֶה שֶׁל אֲדָמָה גְּרוּעָה, שֶׁהַצּוּמָח מִמֶּנּוּ אֵינוֹ טוֹב. נִמְצָא, שִׁידִיעַת דֶּרֶךְ אֶרֶץ וְיוֹשֵׁר הַמִּידוֹת מְדַרְיָכָה אֶת הָאָדָם לִהְיוֹת שֶׁלֶם בַּתּוֹרָתוֹ. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בְּרֵכוֹת סג, א): **דֹּרֵשׁ בַּר קַפְרָא: מַה הִיא הַפְּרִשָּׁה בַּמִּקְרָא שֶׁכָּל גּוֹפֵי תוֹרָה תְּלוּיִים בָּהּ?** דֶּרֶךְ אֶרֶץ, מִנֵּין? שֶׁנֶּאֱמַר: **"בְּכָל דֶּרֶךְֶיךָ דַּעְהוּ וְהוּא יִיָּשֵׁר אֶתְּחִיתֶיךָ"** (משלי ג, ח). בְּכָל הַלִּיכּוֹתֶיךָ וּמַעֲשֶׂיךָ שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה, נִהְיָ בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ, וְאִזּוֹ הוּא יִיָּשֵׁר אֶת דְּרֹכֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכִּים יְשׁוּרוֹת. וְעַל כֵּן הוֹסִיף רַבָּא: שֶׁבְּכָלל זֶה צָרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ גַּם לְדַבֵּר עֲבִירָה - שֶׁגַּם אִזּוֹ צָרִיךְ הָאָדָם לֹא לְקַלְקֵל יוֹתֵר מְדִי, כְּדֵי שִׁיְהִיָּה לוֹ קֵל לַחֲזוֹר.

שְׁנוֹ רַבּוֹתֵינוּ (בְּרֵכוֹת לב, ב): אַרְבַּעַה דְּבָרִים צָרִיךְ הָאָדָם לְהִתְמַיֵּד בָּהֶם, בְּכָל כּוֹחוֹ: **א. תוֹרָה. ב. מַעֲשִׂים טוֹבִים. ג. תְּפִילָּה. ד. דֶּרֶךְ אֶרֶץ.** וְלִכְלֵל דְּבַר רֵאִיָּה מִן הַמִּקְרָא: **לִגְבִי תוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים** - מִמֶּה שֶׁנֶּאֱמַר: **"רַק חֲזֹק וְיִאֲמָץ מְאֹד, לִשְׁמֹר לְעֲשׂוֹת כְּכָל הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר צִוְּךָ מֹשֶׁה עֶבְדִּי, אֶל תִּסּוֹר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמָאל, לְמַעַן תִּשְׁכַּל כְּכָל אֲשֶׁר**

תִּלְכֶּךָ" (יהושע א, ז). וּמַסְבִּירִים: **א. "לִשְׁמֹר"** - הוּא לִימּוּד תּוֹרָה. **ב. "לְעֲשׂוֹת"** - מַעֲשִׂים טוֹבִים. **הֵיָה "חֲזֹק"** - בַּתּוֹרָה, **"וְיִאֲמָץ"** - בַּמַּעֲשִׂים טוֹבִים. **ג. תְּפִילָּה**, שֶׁנֶּאֱמַר (תְּהִלִּים כ"ז): **לְדוֹד ה' אֲוִרִי וְיִשְׁעִי מִמִּי אִירָא: "קִנְיָה אֶל ה' חֲזֹק וְיִאֲמָץ לַבָּד, וְקִנְיָה אֶל ה' "**, שֶׁאִם אָדָם לֹא נִעֲנֶה בַּתְּפִילָּתוֹ בַּפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה, יִחְזוֹר וְיִתְפַּלֵּל עַד שִׁיעֲנָה (תְּהִלִּים כז, יד). **ד. דֶּרֶךְ אֶרֶץ**, זֶה הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: **"חֲזֹק וְנִתְחַזֵּק בְּעַד עֲמֻנִי, וּבְעַד עֲרֵי אֱלֹהֵינוּ, וְה' יַעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּעֵינֵינוּ"** (שְׁמוּאֵל ב' יב), **חֲזֹק אֶתָּה וְנִתְחַזֵּק כּוֹלָנוּ**, כְּדֵי שֶׁאֲנָשִׁים מִבְּנֵי עַמֵּנוּ לֹא יִפְּלוּ בְּשָׁבִי אוֹ בַּחֲרָב, וְכֵדִי שֶׁלֹּא יִכְבְּשׁוּ אוֹיְבֵינוּ אֶת עָרֵינוּ.

[ב] וְעוֹד שְׁנִינוּ בַּפֶּרֶק **"הֵיָה קוֹרָא"** (בְּרֵכוֹת יז, א): שְׁגוֹר הִיָּה בְּפִיו שֶׁל רַבִּי מֵאִיר פֶּתֶגֶם זֶה: **לִמַּד בְּכָל לַבָּבֵךְ וּבְכָל נִפְשֶׁךָ לַדַּעַת אֶת דֶּרֶכֶיךָ וְלִשְׁקוֹד עַל דַּלְתֵי תוֹרָתִי יוֹם יוֹם. נִצּוֹר תוֹרָתִי בְּלִבְךָ וּנְגִיד עֵינֶיךָ תִּהְיֶה יִרְאָתִי, שְׁמוֹר פִּיךָ מִכָּל חֲטָא וְטָהַר וּקְדֵשׁ עֲצָמְךָ מִכָּל אֲשֻׁמָּה וְעוֹוֹן, וְאִם תַּעֲשֶׂה כֵךְ אֲנִי ה' אֵהִיָּה עִמָּךְ בְּכָל מְקוֹם וְשַׁעֲה.**

שְׁגוֹר הִיָּה בְּפִיהֶם שֶׁל הַחֲכָמִים בִּיבְנָה לֹמֵר כֵּךְ: **אֲנִי הַלּוּמֵד תּוֹרָה - בְּרָקָה, וְחַבְרֵי הָעוֹסֵק בַּעֲבוּדָה אַחֲרַת אָף הוּא - בְּרָקָה, לִשְׁנִינוֹ לֵב לְהַבִּין וְלַהֲבַחִין בֵּין טוֹב לְרַע (תוֹסֵפוֹת), אֲנִי מִלֵּאכְתִּי בַּעִיר וְהוּא מִלֵּאכְתּוֹ בְּשָׂדֶה. אֲנִי מִשְׁכִּים לְמִלֵּאכְתִּי, אָף הוּא מִשְׁכִּים לְמִלֵּאכְתּוֹ. וְכִשֶּׁם שֶׁהוּא אֵינוֹ מִתְחַרֵּה בְּמִלֵּאכְתִּי וְאֵינוֹ עוֹסֵק בָּהּ, כֵּךְ אֲנִי אֵינוֹ מִתְחַרֵּה אוֹ עוֹסֵק בְּמִלֵּאכְתּוֹ שְׁלוֹ, וְאֵין לִי אִפּוּא יִתְרוֹן עָלָיו. וְשִׁמָּא תֵּאֱמַר: אֲנִי מִרְבֵּה לְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְהוּא מִמַּעֲיֵט וְלִכֵּן מַעוֹלָה אֲנִי מִמֶּנּוּ - עַל כֵּךְ שְׁנִינוּ: אֶחָד הַמִּרְבֵּה לְעֲשׂוֹת וְאֶחָד הַמִּמַּעֲיֵט לְעֲשׂוֹת, יֵשׁ שֶׁכֵּר לְמַמַּעֲיֵט כִּמוֹ לְמִרְבֵּה, וּבְלִבָּד שִׁיכוּן אֶת לִיבּוֹ לֵאבִיו שֶׁבִּשְׁמַיִם בַּעַת מַעֲשָׂהוּ.**

שְׁגוֹר הִיָּה בְּפִיו שֶׁל אֲבִי: **לְעוֹלָם יֵהָא אָדָם מַעֲרִים בִּירָאָה, שִׁישְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל דֶּרֶךְ שֶׁל חֲכָמָה כְּדֵי לְהַגִּיעַ לִירְאָתָהּ וְלִמְצוּוֹת, וְיִקְיִים בַּעֲצָמוֹ: "מַעֲנֶה כֵךְ יִשִּׁיב חֲמָה, וְיִדְבֵּר עֲצָב יַעֲלֶה אָף"** (משלי טו, א), שִׁיעֲנָה לְחַבְרוֹ

בלשון רכה ובכך לצנן את כעסו, ומדבר דברי שלום עם אחיו ועם קרוביו, ועם כל אדם אפילו עם נכרי בשוק, אף על פי שאינו חשוב לו ואינו מכירו כלל, כדי שעל ידי כך יהא אהוב למעלה בעיני ה' ונחמד למטה בעיני הבריות, ויהיה מקובל על כל הבריות, כמו שנאמר על רבן יוחנן בן זכאי, שמעולם לא הקדים אדם לומר לו שלום, ואפילו אם היה פוגש נכרי בשוק. מכאן אתה למד כמה חשוב דרך ארץ בין בני אדם.

[ג] לעתים חוצה עולמם של חכמים את עם ישראל לשני מחנות - תלמידי החכמים כנגד עמי ארצות. בצד אחד נמצאים אנשי התורה, החכמה והמוסר ובצד השני נמצאים כופרים, בורים ומושחתים. מה קורה כשמדובר באדם שאין בו תורה, אבל יש בו הרבה דרך ארץ? וכשתלמיד חכם לא ממלא אחר הציפיות? על כך בסיפור הבא. שנו רבותינו (ויקרא רבה ט, א): מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך, בא אדם אחד שנראה נאה ונכבד מאוד במראהו ובלבושו, ונראה לו כתלמיד חכם, חשב רבי ינאי לעצמו: כמה מהנה יהיה לארח תלמיד חכם זה על שולחנו (על זה דרשו רבותינו אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, ומה הפלא שאנשים מתאכזבים). ואז פונה הוא לאורח ושואל אותו: האם יסכים רבי (טעות שנייה הוא קורא לו רבי על פי מראהו) להתארח אצלנו בבית? אמר לו האורח: כן! משיב לו האורח באדיבות, ואומר: אם זה עושה לך טוב, למה לא. **האם אי הידיעה בתורה מצביעה על ריקנות?**

הכניסו לתוך ביתו, כיבד אותו במאכל ובשתייה. בחן אותו רבי ינאי את האורח בידיעת המקרא, בידיעת המשנה, ובמדרשי אגדה - ולא מצאו בקי בהם רבי (ינאי מתחיל בשאלותיו מן המקרא, ושוכח להתחיל את הבדיקה מההתחלה ולבדוק אם יש באורח דרך ארץ, שכן דרך ארץ קדמה לתורה (טעותו הראשונה של רבי ינאי אכן לעולם חוזרת ובמהירות רבה. ההסתכלות השגויה, המסיקה מסקנות מן הקנקן, היא כפולה ומכופלת. רבי ינאי טעה לחשוב שהקליפה החיצונית מעידה על פנימיותו של האדם. עד מהרה הוא עומד על

טעותו. אך רק לכאורה, שכן בו במקום הוא מבצע שנית את אותה הטעות בדיוק. הוא בוחן את ידיעותיו של האורח בתורה, וכשהוא מגלה שהוא בור בידיעת התורה, הוא טועה לחשוב שאי ידיעה בתורה מצביעה על ריקנות גמורה. בעלי המדרש רומזים שגם הידיעות במקרא, במשנה, ובתלמוד וכו' אינם אלא קליפה. ידיעת התורה הינה לבוש חיצוני בלבד כל עוד אין בתוכה דרך ארץ. חשב רבי ינאי לסיים מהר את הסעודה המשעממת והזמין את אורחו לברך ברכת המזון. אמר לו רבי ינאי: קח את כוס היין וברך לנו ברכת המזון. אמר לו האורח: יברך ינאי בביתו (האורח לא קורא לינאי בתואר רבי). מהתשובה המתחמקת הסיק רבי ינאי שאף את נוסח הברכה אין הוא יודע לומר. הבין רבי ינאי כי בור גמור סועד על שולחנו ומכלה את ממונו והצטער בלבו על שנתן מפתו לעם הארץ. ביקש רבי ינאי לרדת לרמת שיחה נמוכה ביותר האפשרית עם אדם שאין בו תורה ואף אינו כלי מחזיק ברכה, האם מסוגל הוא לחזור אחרי דבריו? כל כך זעם רבי ינאי על שהכניס לתוך ביתו אדם זה, שאין תוכו כברו: אמר לו רבי ינאי: האם יסכים אדוני לברך ולומר אחריי מה שאני אומר? אמר לו: כן. אמר לו: אכל הכלב את לחמו של ינאי, קם האיש ותפס את רבי ינאי בדש חולצתו, ואמר לו ירושתי אצלך ואתה מונע אותה ממני. אמר לו רבי ינאי: ומהי הירושה שעליה אתה מדבר שהיא שלך ואשר נמצאת היא אצלי? אמר לו: פעם אחת עברתי על יד בית מדרש של תינוקות, ושמעתי את התינוקות אומרים את הפסוק הבא: "תֹּכַח צֶנֶח לְנוּ מִשֶּׁה מֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב" (דברים לג, ד). "קהלת ינאי" לא אמר הכתוב, אלא "יעקב". בא לומר: התורה היא ירושתו של כל עם ישראל, ואתה שיועד אותה מונע אותה ממני, ועוד קורא לי כלב, כאילו אין לי חלק בה. רבי ינאי שומע שותק, ומתפייס עם האורח. אמר לו: למה זכית לאכול על שולחני, האם עשית מעשה טוב בחייך? אמר לו: מימי לא הלכתי לְסִפֵּר לאיש שדברו עליו לשון

הרע. ולא שמעתי שניים שרבים ביניהם בדברים קשים זה עם זה ולא עשיתי שלום ביניהם. למשמע דרכי חסידותו של האורח נבון רבי ינאי מהתנהגותו הקודמת עוד יותר, ומדרכי התשובה הוא מביע את חרטתו ומתוודה בקול: 'כל כך הרבה דרך ארץ יש בך, ואני בטיפשותי קראתי לך כלב! קרא רבי ינאי עליו את הכתוב: "זֶבֶחַ תֹּודָה יְכַבְּדֵנִי - מִי שִׁזְבַּח לַה' קָרַב תּוֹדָה מִכְבֵּד אֶת הַקֹּב"ה. וְשֵׁם דִּרְכָךְ אֶרְאֶנּוּ בְּיִשְׁעֵי אֱלֹהִים" (תהילים נ, כג) - אבל זה השם את דרכו לנגד עיניו למען ילך בדרך הנכונה, לו אָרָא, לו אתן את ישעי. אמר רבי יהושע בן לוי: כל הזובח את יצרו ומתוודה עליו, מעלה עליו הכתוב כאילו כיבד את הקב"ה בשני עולמות העולם הזה והעולם הבא, שנאמר: "זובח תודה יכבדני. יכבדני אין כתוב אלא יכבדני (סנהדרין מג). כלומר מה שרצה רבי ינאי לומר מי שמוודד ומתכנן את דרכיו הוא יקר יותר בעיני ה'. אמר רבי שמואל בר נחמני: עשרים וששה דורות קדמה דרך ארץ לתורה, שהרי התורה לא ניתנה אלא כעבור עשרים וששה דורות מבריות העולם. כיצד? עשרה דורות מאדם עד נח. ועוד עשרה דורות מנח ועד אברהם. ועוד שישה דורות - מאברהם ועד משה בן עמרם (אברהם הוליד את יצחק. יצחק את יעקב. יעקב את לוי. לוי את קהת. קהת את עמרם. עמרם את משה). ואיזה דרך ארץ ניתן לאדם הראשון, שנאמר: "וַיִּגְדֵּשׁ אֶת הָאָדָם, וַיִּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לִגְן עֵדֶן אֶת הַכְּרִיבִים, וְאֶת לֶחֶט הַחֵרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת, לְשֹׁמֵר אֶת דִּרְכָּךְ עֵץ הַחַיִּים" (בראשית ג, כד). והרי "עץ החיים" היא התורה שנאמר בה: "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכִּיהָ מֵאֲשֶׁר" (משלי ג, יח). ודרשו רבותינו על המילה "דרך" - הדרך אל התורה. "עץ חיים" - זו דרך ארץ, שכבר ניתן לו לאדם הראשון לשמור דרך ארץ זו. "החיים" - זו התורה עצמה, שלא נתנה אלא בזמנה, במעמד הר סיני.

[ד] אמר רב הונא (מכות י, ב) : מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים אנו למדים

שבדרך שאדם רוצה ללכת בה - בדרך זו מוליכים אותנו ומסייעים לו. ועל כך הביאו רבותינו סמך מן המקרא: **סמך מן התורה** - שאמר ה' תחילה לבלעם: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל בָּלָעַם, לֹא תֵלֵךְ עִמָּהֶם, לֹא תֵאָר אֶת הָעָם, כִּי בְרוּךְ הוּא" (במדבר כב, יב) - עם שרי בלק. ולאחר מכן בפעם השנייה כאשר הראה בלעם שהוא מאוד רוצה ללכת, נאמר: "וַיֹּבֹא אֱלֹהִים אֶל בָּלָעַם לַיְלָה, וַיֹּאמֶר לוֹ אִם לִקְרֹא לְךָ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים, קוּם לֵךְ אִתָּם, וְאֵת הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲדַבֵּר אֵלֶיךָ אַתָּה תַעֲשֶׂה" (במדבר כב, ט). **סמך מן הנביאים** - שאמר הנביא ישעיה: "כֹּה אָמַר ה', גֹּאֲלֶךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל, אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ מִלְמַדְךָ לְהוֹעִיל, מְדַרְיָךְ בְּדֶרֶךְ תֵּלֵךְ" (ישעיה מח, יז). כלומר, בדרך שהאדם בחר ללכת בה, בדרך זו ידריכוהו מן השמים. **סמך מן הכתובים** - שנאמר: "אִם לִלְצִים הוּא יִלְיָץ, וְלַעֲנִיִּים יִתֵּן חֵן" (משלי ג, לד). בא לומר, שאם רוצה אדם ללכת בדרך ליצנות עוזרים לו מן השמים להיות לך, ולא לה שרוצים להיות ענווים נותן חן.

ולמדנו במשנה (מועד א' שקלים פרק ג' משנה ב') : חייב אדם לצאת ידי חובתו כלפי היושב במרומים וכלפי הבריות, שנאמר (במדבר לב, כב) : "וַיִּכְבְּשֶׁה הָאָרֶץ לִפְנֵי ה' וְאַחֲרֵי תִשְׁבּוּ, וְהִיָּיתֶם נִקְיִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל, וְהִיָּיתָ הָאָרֶץ הַזֹּאת לָכֶם לְאֻמָּה לִפְנֵי ה' ", וְאֹמַר (משלי ג, ד) : "וּמִצָּא חֵן וְשִׁכָּל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם" - הן כלפי הבריות והן כלפי היושב במרומים, שאם הבריות חושדים בו שהוא עשה עוול, עליו להסביר זאת לציבור ולספר את האמת, ולומר להם שהם טועים, כדי לנקות את עצמו מכל חשד, כפי שאמרו רבותינו על הפסוק (ברכות לא, א) : "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים עָלַי עַד מָתִי תִשְׁתַּכְּרִין" (שמואל א' יד, יד)? שחשב עלי את חנה לשיכורה, שהייתה מתפללת כל הזמן בלחש. וכדי שלא יחשוד בה שהיא שיכורה, היא הסבירה לו שהיא בצער על כך שאין לה בנים, ולכן היא מתפללת לה' בלחש. ועל כך הביאו רבותינו ראיה, שחייב אדם לנקות עצמו מכל חשד, ולא יביא את עצמו לידי כך שידברו עליו דברים לא

טובים, ומסבירים: **מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים**. א. ראייה **מן התורה**, שנאמר (במדבר לב, כב): "וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לִפְנֵי ה' וְאַחֵר תֵּשְׁבוּ, וְהִיִּיתֶם נָקִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל". בא לומר, כשם שחייבים אתם להיות נקיים מעוון כלפי ה', כן חייבים אתם להיות נקיים מעוונות כלפי בני ישראל. ב. ראייה **מן הנביאים**, שאמרו בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה בן יוסף, כשחשדו בהם בני ישראל שרצו למרוד כביכול בה' ולהיפרד מעם ישראל בבנותם להם מזבח ממזרח לירדן: "אֵל אֱלֹהִים ה', אֵל אֱלֹהִים ה' הוּא יִדְעַ, וְיִשְׂרָאֵל הוּא יִדְעַ, אִם בָּמֶרְךָ וְאִם בְּמַעַל בַּה', אֵל תּוֹשִׁיעֵנו הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע כב, כב), שגם ה' יודע וגם ישראל יודעים שליבנו הוא עם ה' יתברך, והם לא בנו את המזבח בשביל להעלות עליו קורבנות לעבודה זרה חלילה, אלא רק לזכר את תבנית המזבח שהיה במשכן, כדי ללמד את בניהם. ג. ראייה **מן הכתובים**, שנאמר: "וּמִצָּא חֵן וְשָׁכַל טוֹב, בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם" (משלי ג, ד) - מכאן אנו לומדים שדרכי האדם צריכים להיות בחן, חן בעיני אדם והן בעיני ה'. שאל גמליאל את רבי יוסי בר רבי, איזה פסוק מסביר טוב יותר את ההלכה, שחייב אדם לצאת ידי חובתו חן כלפי הבריות והן כלפי המקום? אמר לו: "וְהִיִּיתֶם נָקִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל" שכן ממנו מבואר, שלא די שצריך למצוא חן ושכל טוב בעיני אלוהים ואדם, אלא שצריך גם להיזהר שלא יעלה על דעת איש לחשוד בו. למדנו מן האמור לעיל שהאדם בוחר לו את הדרך בה הוא רוצה ללכת. ושהקב"ה חפץ באדם שיהיה נקי מכל רבב בעיני בני האדם. ועל כך אמרו רבותינו כי בהתאם למה שמדברים על האדם אחרי מותו, יודעים אנו אם הוא בן העולם הבא. ולמדנו את הדבר מהפסוק (ישעיה ל, כא): "וְאֶזְנֶיךָ תִּשְׁמָעֶנָּה דְּבַר מֵאֲחֵרֶיךָ לֵאמֹר, זֶה הַדֶּרֶךְ לָכֹּחַ בּוֹ, כִּי תֵאֱמִינוּ וְכִי תִשְׁמָאִילוּ" - ואזניך תשמענה אל דברי הנביא ההולך כאילו אחריו. שנו רבותינו (שבת קנ"ג, א): שאל רבי

אלעזר את רב: מי הוא בן העולם הבא? אמר לו, את הפסוק (ישעיהו ל, כא): "וְאֶזְנֶיךָ תִּשְׁמָעֶנָּה דְּבַר מֵאֲחֵרֶיךָ לֵאמֹר, זֶה הַדֶּרֶךְ לָכֹּחַ בּוֹ, כִּי תֵאֱמִינוּ וְכִי תִשְׁמָאִילוּ" - בין שתפנו לימין ובין שתפנו לשמאל. שמי שהיה שלם בחייו, ההולכים אחר מיטתו אומרים: זה הדרך שהלך בה הצדיק הזה ועל כן לכו בדרכו - בין שתפנו לימין ובין שתפנו לשמאל. רבי חנינא אומר: כל שדעת רבותינו נוחה הימנו, סימן הוא לו שהוא בן העולם הבא (כמו שהובא בפרק רי"ג, ד). [ה] ועוד שנו רבותינו (שבת פב, א): אמר לו רב הונא לרבה בנו: מה טעם אין אתה הולך לשמוע את רב חסדא שהלכותיו מחודדות? אמר לו: מה יש לי ללכת אליו? שכאשר אני הולך אליו מלמד הוא אותי מוסר ודרך ארץ, שאינם דברי תורה, כגון שאומר: מי שנכנס לבית הכסא לא ישב מיד ולא יתאמץ מדי כי סופו של המעי התחתון תלוי על שלש שיניים, שמא יתאמץ מדי וישמטו השיניים, כלומר השרירים האוחזים אותו, ויבוא אדם לסכנה. אמר לו רב הונא לבנו: הוא עוסק בחיי הבריות, ולא כפי שאתה אומר: בסתם דברים! לכן עליך ללכת אליו וללמוד אצלו. על כן, כל הרוצה להיות שלם במידותיו (היינו בריא בגופו ובנפשו כדי שיוכל לעבוד את בוראו, רצוי בעיני הבריות, ונקי מהשם יתברך ומישראל) - ילמד מוסר ודרך ארץ, ויאהב כל אדם, ובמיוחד יאהב את חבריו בני חבורתו. ויהיו חביבים עליו דברי חבריו כדברי עצמו, שזהו הבסיס והשורש לרוב מידות המוסר הכתובים בתורה (במצוות המעשיות) שבין אדם לחברו, הם נכללים בפסוק (ויקרא יט, יח): "לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ וְאֶתְּחַבֵּת לְרֵעֶךָ כְּמוֹת אֹנִי ה'". ודרשו בו רבותינו: כל השנואי עליך לחברך לא תעשה. וזה מה שאמר הלל הזקן לאותו נכרי שביקש ממנו שילמד אותו את כל התורה על רגל אחת: "וואהבת לרעך כמוך", זה כל התורה על רגל אחת, שנו רבותינו (שבת לא, א): מעשה בנכרי

אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו שמאי באמת הבניין שבידו, שהיה שמאי בנאי במקצועו. בא אותו גר לפני הלל, גיירו ואמר לו: דעלך סני, לחברך לא תעביד, כלומר מה שעליך שנואי אל תעשה לחברך, זוהי כל התורה כולה, והשאר פירוש הוא, ועכשיו לך ולמד.

לסיכום: מי שרוצה להיות שלם בדרך ארץ ובלימוד תורה: עליו לעסוק בתורה, להיות שלם במידותיו, לאהוב ולרדוף אחר השלום, להיות טוב עם ה' ועם בני האדם, לשמור על טהרת גופו וממונו בעולם הזה, ולעבוד את האל יתברך בכל כוחו, ועל ידי כך יזכה לחיי העולם הבא.

[א] **כְּשֶׁהִשְׁכַּל הַנְּאוֹת** - הטוב נאצל - שורה על מי שהוא בעל מדות טובות, ושלם - ונוהג בדרך ארץ, ורודף אחר אהבה ושלום עם בני אדם, השכל שהוא קנוי ממנו יתברך אין לו מניעות כדי שלא יגיע ויחזור אל המקום אשר נחצב משם - אין מה שיפריע לה לנשמה של אדם זה לחזור אל כור מחצבתה - אל מתחת לכסא הכבוד שהוא מקור הנפשות, שהוא - שהרי הוא השכל הפועל - הוא הפעיל את הנפש, אבל כשהאדם מרגיל עצמו במדות לא טובות, ואינו משיג דברים הנקראים דרך ארץ, או אינו רוצה להתעסק בהם - גם אם באו לידו, אפילו כפי מזגו השיג במשפלות והיה עמלו בתורה - ואפילו אם למד בכוחות עצמו תורה, מונעות לו - בעדו מדותיו הרעות מלהיות שלם, וגם אינו יכול לעמדם בבריאות נפשו לעבודת האל יתברך - ובמצב נפשי זה אינו יכול לעבוד את האל יתברך כפי שהתורה מצווה אותו. ועל זה אמרו בפרק שלישי במסכת אבות: (נזיקין ב' אבות פרק ג' משנה יז) **אם אין דרך ארץ - אין תורה.** רוצה לומר, שאינו יכול להיות שלם בתורה ובמצוות המעשיות, אשר הם ליישוב בני האדם ושלותם. והוא דומה למי שזרע זרעונים טובים בשדה של זבורית - אדמה גרועה שהצומח ממנו אינו טוב. נמצא, שידיעת דרך ארץ וישר המדות מדרוך לאדם להיות שלם בתורתו. ועל זה אמרו במסכת ברכות, פרק ה' רואה (ברכות סג, א): **דרש בר קפרא:**

אי זו היא פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה? הוי אומר זה דרך ארץ, שנאמר: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחתיך" (משלי ג, ו) - בכל הליכותיך ומעשיך - נהג בדרך ארץ, ואז הוא הקב"ה יישר את דרכיך ללכת בדרכים ישרות. ועל כך הוסיף רבא: שבכלל זה צריך להשתמש גם לדבר עבירה שגם אז צריך לא לקלקל יותר מדי.

וגרסינו בפרק אין עומדין (ברכות לב, ב): **תנו רבנן: ארבעה דברים צריכין חזק - ארבעה דברים צריך האדם להתמיד בהם, בכל כוחו, ואלו הן: א. תורה. ב. ומעשים טובים. ג. תפילה. ד. ודרך ארץ.** ולכל דבר ראה מן המקרא: לגבי תורה ומעשים טובים - ממה שנאמר: "רק חזק ואמץ מאד, לשמר לעשות ככל התורה, אשר צונו משה עבדי, אל תסור ממנו ימין ושמאל, למען תשפיל בכל אשר תלך" (יהושע א, ז). ומסבירים: א. "לשמר" - הוא לימוד תורה. ב. "לעשות" - מעשים טובים. ה"ה "חזק" - בתורה, "ואמץ" - במעשים טובים. ג. תפילה, שנאמר (תהילים כ"ז): לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא: "קנה אל ה' חזק ואמץ לבד, וקנה אל ה'", שאם אדם לא נענה בתפילתו בפעם הראשונה, יחזור ויתפלל עד שיענה (תהילים כז, יד). ד. דרך ארץ, זו היא ארץ ישראל, שנאמר: "חזק ונתחזק בעד עמנו, ובעד ערי אלהינו, וחי יעשה הטוב בעיניו" (שמואל ב' י, ח), חזק אתה ונתחזק כולנו, כדי שאנשים מבני עמנו לא יפלו בשבי או בחרב, וכדי שלא יכבשו אויבנו את ערינו.

[ב] **וגרסינו בפרק היה קורא** (ברכות יז, א): **מרגלא בפומיה דרבי מאיר** - שגור היה בפיו של רבי מאיר פתגם זה: **גמור - למד בכל לבבך וכל נפשך לדעת דרכי ולשקד על דלתותי** - דלתי תורתי יום יום. נצר תורתי בלבך נגד עיניך תהא יראתי, שמר פיך מפל חטא וטהר וקדש עצמך מפל אשמה ועון ואני - ואם תעשה כך אני ה' אהיה עמך בכל שעה ושעה.

מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה - שגור היה בפיהם של החכמים ביבנה לומר כך: **אני הלומד תורה בריה, וחברי - העוסק בעבודה אחרת אף הוא בריה, לשנינו לב להבין ולהבחין בין טוב לרע** (תוספות), **אני מלאכתי בעיר וחברי מלאכתי בשדה.** הוא משפיע למלאכתו ואני משפיע למלאכתי, פשם שהוא אינו מתגבר - מתחרה במלאכתי ואינו עוסק בה,

כָּךְ אֵינִי מִתְגַּבֵּר - מתחרה או עוסק במלאכתו, ואין לי אפוא יתרון עליו. **שָׁמָּה תֵּאמַר: אֲנִי מְרֻבָּה** - לעסוק בתורה והוא ממעיט - ולכן מעולה אני ממנו, על כך שנינו (רש"י ויקרא א, יז): **אֶחָד הַמְרֻבָּה וְאֶחָד הַמִּמְעִיט, וּבִלְבָד שִׁיכּוֹן לְבוֹ לְשָׁמַיִם** - לאביו שבשמים בעת מעשהו. [פרשת הקורבנות פותחת בקורבנות נדבה, בעולה מן הבקר, מן הצאן, ומן העוף. בכולם נאמר "ריח ניחוח". אומר על כך המדרש: נאמר בעוף ריח ניחוח, ונאמר בבהמה ריח ניחוח, לומר לך אחד המרובה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון את לבו לאביו שבשמים (רש"י ויקרא א, יז)].

מִרְגְּלָא בְּפֻמְהָ דְּאַבְיִי - שגור היה בפיו של אב"י: **לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם עָרוֹם** - מערים בִּירְאָה וּבַעֲנוּהָ, שישתמש בכל דרך של חכמה כדי להגיע ליראת ה' ולמצוות, ויקיים בעצמו: **וּבַמַּעֲנָה רַךְ וּמְשִׁיב חֲמָה**, ודבר עֶצֶב יַעֲלֶה אָף" (משלי טו, א) - שיענה לחברו בלשון רכה ובכך לצנן את כעסו, **וּמִדְּבַר דְּבָרִי שְׁלוֹם עִם אָחִיו וְעִם קְרוֹבָיו, וְעִם כָּל אָדָם וְאֶפִּילוּ עִם גּוֹי בְּשׁוֹק** - אף על פי שאינו חשוב לו ואינו מכירו כלל, כְּדִי שִׁיָּהֵא - על ידי כך אהוב למעלה וְנִחְמָד לְמַטָּה - בעיני הבריות. **אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבּוֹ יוֹחֲנָן בֶּן זַכַּאי, שֶׁלֹּא הִקְדִּימוּ אָדָם** - מעולם באמירת שלום, **וְאֶפִּילוּ - לֹא גּוֹי בְּשׁוֹק** - מכאן אתה למד כמה חשוב דרך ארץ בין בני אדם. [ג] **וְגִרְסִינָן** - בויקרא רבה (פרשה ט, פסקה א): **מַעֲשֵׂה בְּרָבִי יִנְאִי שֶׁהָיָה מְהֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ, בָּא אָדָם אֶחָד מְשֻׁפָּע בִּיּוֹתָר** - שהיה נאה ונכבד מאוד במראהו ובלבושו, ונראה לו כתלמיד חכם. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי לאיש: **מִשְׁנַח רַבִּי אֵיתִיקְבַּלְתָּ גִבּוֹן?** - האם יסכים אדוני להתארח בביתו? **אָמַר לֵיהּ** - לו: **מֵאִי דִּיהֵנִי לָךְ** - כן אם זה עושה לך טוב למה לא. **הִכְנִיסוֹ לְתוֹךְ בֵּיתוֹ** - כיבד אותו במאכל ובשתייה. **בְּדָקוּ** - בחן אותו רבי ינאי את האורח, **בְּמִקְרָא** - בידיעת המקרא **וְלֹא מִצָּאוּ** בקי בהם, **בְּמִשְׁנָה** - בידיעת המשנה, **וְלֹא מִצָּאוּ** בקי בהם, **בְּאַגְדָּה** - במדרשי אגדה **וְלֹא מִצָּאוּ** בקי בהם. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי: **סַב בְּרִיךְ** - קח את כוס היין וברך לנו ברכת המזון. **אָמַר לֵיהּ** - לו האורח: **יְבָרַךְ יִנְאִי בְּבִיתָהּ** - בביתו. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי: **תֵּימָא מַה דְּאֲמִינָא לָךְ** - האם תסכים

לומר אחריי מה שאני אומר לך? **אָמַר לֵיהּ**: כן. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי: **אֲכַל כִּלְבָּא פִּיתִיהּ דִּינְאִי** - אכל הכלב את לחמו של ינאי. **קָם תַּפְסִיָּה** - קם האיש ותפס את רבי ינאי בדש חולצתו. **אָמַר לֵיהּ: יְרוּתֵתִי גִבָּךְ וְאַתָּה מוֹנֵעַ לִי** - ירושתי אצלך ואתה מונע אותה ממני. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי: ומהי הירושה שעליה אתה מדבר שהיא שלך ואשר נמצאת היא אצלי: **חַד זְמַן הָיִינָה עֶבֶר עַל בֵּי מִדְרָשָׁא** - פעם אחת עברתי על יד בית מדרש של תינוקות, **וְשָׁמַעִי יִנְקָא אֲמָרִין** - ושמעתי את התינוקות אומרים את הפסוק הבא: **"תוֹרָה צִנָּה לָנוּ מִשֶּׁה מוֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב"** (דברים לג, ד), **'קְהֵלֶת יִנְאִי' אֵין פְּתִיב כָּאֵן, אֲלֵא יַעֲקֹב** - בא לומר: התורה היא ירושת כל עם ישראל ואתה שיודע אותה מונע אותה ממני, ועוד קורא לי כלב, כאילו אין לי חלק בה. **אָמַר לֵיהּ** - לו: **לָמָּה זָכִיתָ דְּתִיכּוֹל עַל פְּתוּרִי** - למה זכית שתאכל על שולחני, כלומר, איזה מעשה טוב עשית? **אָמַר לֵיהּ** - לו: **מִיָּמִי לֹא שְׁמַעִית מִילָה בִּישָׂא וְחִזְרִיתִיהּ לְמֵאֲרִיָּה** - מימיי לא הלכתי לספר לאיש שדברו עליו לשון הרע, **וְלֹא שְׁמַעִית תְּרִין דְּמִתְקַשִּׁין דִּין לְדִין וְלֹא יְהִיבִית שְׁלֵמָא בִּינְיָהוֹן** - ולא שמעתי שניים שרבים ביניהם בדברים קשים זה עם זה ולא עשיתי שלום ביניהם. **אָמַר לֵיהּ** - לו רבי ינאי: **כָּל הָדָא דְּרַךְ אֶרֶץ גִּבָּךְ וּקְרִיתֶךָ כִּלְבָּא** - כל דרך ארץ זה מצוי אצלך, ואני קראתיך כלב! **קָרִי עֲלֵיהּ** - קרא רבי ינאי עליו את הכתוב: **"וְשָׁם דְּרַךְ אֲרָאֲנוּ בִּישַׁע אֱלֹהִים"** (תהילים נ, כג) - אבל זה השם את דרכו לנגד עיניו למען ילך בדרך הנכונה - לו אתן את ישעי. אמר רבי יהושע בן לוי: כל הזובח את יצרו ומתוודה עליו, מעלה עליו הכתוב כאילו כיבד את הקב"ה בשני עולמות העולם הזה והעולם הבא, שנאמר (סנהדרין מט): **"זוֹבַח תוֹדָה יִכְבְּדֶנִי. יִכְבְּדֶנִי אֵין כְּתוּב אֲלֵא יִכְבְּדֶנִי. כְּלוּמַר מִי שֶׁמִּקְרִיב אֶת רְצוֹנוֹ לְרִצּוֹן ה' הוּא יִקְרִי יוֹתֵר בְּעֵינֵי ה'."** **דְּאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי: עֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ דּוֹרוֹת קִדְּמָה דְּרַךְ אֶרֶץ אֶת הַתּוֹרָה** - שהרי התורה לא ניתנה אלא כעבור עשרים וששה דורות מבריאת העולם. כיצד? עשרה דורות מאדם עד נח. ועוד עשרה דורות מנח ועד אברהם. ועוד שישה דורות - מאברהם ועד משה בן עמרם (משה בן עמרם בן קהת בן לוי בן יעקב בן יצחק), ואיזה דרך ארץ ניתן לאדם הראשון? **הָדָא הוּא**

דְּכַתִּיב - וזה הוא שאמר הכתוב (בראשית ג, כד): "וַיִּגְרֹשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכַּן מִקֶּדֶם לְגֶן עֵדֶן אֶת הַכְּרָבִים וְאֶת לֶחֶט הַחֶרֶב הַמֹּתֶהֶכֶת, לִשְׁמֹר אֶת דֶּרֶךְ הַחַיִּים", "דֶּרֶךְ" - זו דֶּרֶךְ אֶרֶץ. "הַחַיִּים" - זו תוֹרָה, שנאמר בה: "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתִמְכֶּיָּהּ מֵאֲשֹׁר" (משלי ג, יח). ודרשו על המילה "דרך" - הדרך אל התורה. זו דרך ארץ, שכבר אז ניתן לו לאדם הראשון לשמור דרך ארץ זו. "הַחַיִּים" - זו התורה עצמה, שלא נתנה אלא בזמנה, במעמד הר סיני.

[ד] וַיִּרְסִינָן בְּמַסְכַּת מַכּוּת, פֶּרֶק אֱלוֹ הֶן הַגּוֹלִין (מכות י, ב): **אָמַר רַב הוּנָא וְאִמְרֵי לֵה** - ויש אומרים שֶׁאָמַר רַב נַחֲמָן: מַצִּינוּ רֵאִיִּיה מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַנְּבִיאִים וּמִן הַפְּתוּבִים: שְׁבִדְרָךְ שְׁאֲדָם רּוּצָה לִילֵךְ בָּהּ מוֹלִיכִין אוֹתוֹ - ומסייעים לו: סמך מִן הַתּוֹרָה, **דְּכַתִּיב**: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל בָּלֶעָם לֹא תִלָּךְ עִמָּהֶם לֹא תֵאָר אֶת הָעָם כִּי בְרוּךְ הוּא" (במדבר כב, יא), ולאחר מכן בפעם השנייה כאשר הראה בלעם שהוא מאוד רוצה ללכת, **וְכַתִּיב** - שנאמר: "וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל בָּלֶעָם לִילָה וַיֹּאמֶר לוֹ אִם לִקְרָא לָךְ בָּאוּ הָאֲנָשִׁים קוֹם לֵךְ אִתָּם - עם שרי בלק. וְאֵךְ אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר אָדָּבֵר אֵלֶיךָ אוֹתוֹ תַעֲשֶׂה" (במדבר כב, ב). סמך מִן הַנְּבִיאִים, **דְּכַתִּיב**: "כֹּה אָמַר ה' גֹּאֲלֶךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' [אֱלֹהֶיךָ] מִלְמַדְךָ לְהוֹעִיל מִדְרִיכְךָ בְּדֶרֶךְ תִּלָּךְ" (ישעיהו מח, יז), כלומר, בדרך שהאדם בחר ללכת בה - בדרך זו ידריכוהו מן השמים. סמך מִן הַפְּתוּבִים, **דְּכַתִּיב**: "אִם לִלְצִים הוּא יִלְיָץ, וְלַעֲנוּיִם יִתֵּן חֵן" (משלי ג, לד), בא לומר, שאם רוצה אדם ללכת בדרך ליצנות עוזרים לו מן השמים להיות לך, ולא לה שרוצים להיות ענווים נותן חן.

וַיִּרְסִינָן במשנה **בְּמַסְכַּת שְׁקָלִים** (מועד א' שקלים פרק ג' משנה ב'): **חֵיב אָדָם לְצַאת יָדָי חוֹבַת הַבְּרִיּוֹת כְּמוֹ שֶׁהוּא חֵיב לְצַאת יָדָי שְׁמִים** - שאם הבריות חושדים בו שהוא עשה עוול, עליו להסביר זאת לציבור ולספר את האמת, ולומר להם שהם טועים, כדי לנקות את עצמו מכל חשד, כמו שאמרו רבותינו (ברכות לא, א): על הפסוק: "וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ עָלִי עַד מְתֵי תִשְׁתַּכְּרִין" (שמואל א' יד)? שחשב עלי את חנה לשיכורה, שהייתה מתפללת כל הזמן בלחש. וכדי שלא יחשוד בה שהיא שיכורה, היא הסבירה לו שהיא בצער על כך שאין לה בנים, ולכן היא מתפללת לה' בלחש. ועל כן הביאו רבותינו ראייה, שחייב אדם לנקות עצמו מכל חשד, ולא יביא את עצמו לידי

כך שידברו עליו דברים לא טובים, על ידי כך שיסביר להם, ועל כך מבאים ראייה מן **הַתּוֹרָה, מִן הַנְּבִיאִים וּמִן הַפְּתוּבִים. מִן הַתּוֹרָה, דְּכַתִּיב**: "וַיִּנְכַּבֶּשֶׁה הָאֶרֶץ לִפְנֵי ה' וְאַחֲרֵי תִשְׁבּוּ וְהִיִּיתֶם נָקִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל וְהִיִּתְּהָ הָאֶרֶץ הַזֹּאת לְכֶם לְאַחֲזָה לִפְנֵי ה' " (במדבר לב, כב), בא לומר, כשם שחייבים אתם להיות נקיים מעוון כלפי ה', כן חייבים אתם להיות נקיים מעוונות כלפי בני ישראל. **מִן הַנְּבִיאִים, שֶׁאִמְרוּ בְּנֵי גֹד וּבְנֵי רֵאוּבֵן וְחָצִי שִׁבְט מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף, כִּשְׁחָשְׁדוּ בָהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁרָצוּ לַמְרוֹד כְּבִיכּוֹל בָּה' וְלִהְיֹפֶרד מֵעַם יִשְׂרָאֵל בְּבִנוּתָם לָהֶם מִזְבֵּחַ מִמִּזְבֵּחַ לִירֵדוֹ, דְּכַתִּיב**: "אֵל אֱלֹהִים ה' הוּא יִדְעַ, וַיִּשְׂרָאֵל הוּא יִדְעַ, אִם בְּמֶרְדָּ וְאִם בְּמַעַל בָּה', אֵל תּוֹשִׁיעֵנו הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע כב, כב) - שגם ה' יודע וגם ישראל יודעים שליבנו הוא עם ה' יתברך, והם לא בנו את המזבח בשביל להעלות עליו קורבנות לעבודה זרה חלילה, אלא רק לזכר תבנית המזבח שהיה במשכן, כדי ללמד את בניהם. **מִן הַפְּתוּבִים, דְּכַתִּיב**: "וּמִצָּא חֵן וְשָׁכַל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם" (משלי ג, ד), מכאן אנו לומדים שדרכי האדם צריכים להיות בחן, הן בעיני אדם והן בעיני ה'. שאל גמליאל את רבי יוסי בר רבי, איזה פסוק מסביר טוב יותר את ההלכה, חייב אדם לצאת ידי חובתו הן כלפי הבריות והן כלפי המקום? אמר לו: "וְהִיִּיתֶם נָקִים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל", שכן ממנו מבואר, שלא די שצריך למצוא חן ושכל טוב, בעיני אלוהים ואדם, אלא שצריך גם להיזהר שלא יעלה על דעת איש לחשוד בו.

לְמַדְנוּ שֶׁבְּרִשּׁוֹת הָאָדָם - דֶּרֶכּוֹ - לְמַדְנוּ מִן הָאִמּוּר לַעִיל שֶׁהָאָדָם בּוֹחֵר לוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ בֵּה הוּא רּוּצָה לִלְכַת, וְשֶׁחִפְץ הַקֵּב"ה בָּאָדָם שִׁיְהִיָּה נָקִי לְעֵינֵי בְּנֵי אָדָם - מִכָּל רֵבֵב. וְעַל כֵּן אָמְרוּ, כִּי בְּמֵה שְׁמִדְּבָרִים עַל הָאָדָם אַחֲרֵי מוֹתוֹ נִכְרַ אִם הוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא. וְסִמְכוּהוּ עַל פְּסוּק - וְלִמְדוּ אֶת הַדָּבָר מִהַפְּסוּק: "וְאַזְנִיךָ תִּשְׁמַעֲנָה דְּבַר מֵאַחֲרֶיךָ לְאִמֹּר זֶה הַדֶּרֶךְ לָכֵן בּוֹ כִּי תִאֲמִינוּ וְכִי תִשְׁמָאִלוּ" (ישעיהו ל, כא) - ואזניך תשמענה אל דברי הנביא ההולך כאילו אחריו, **כְּדֶגְרִסִּין בְּמַסְכַּת שְׁבֵת, פֶּרֶק שׁוֹאֵל אָדָם (שבת קט, א): **בָּעֵא מִיָּנִיָּה רַבִּי אֶלְעָזָר מִכָּב - שֶׁאֵל רַבִּי אֶלְעָזָר אֶת רַב: אֵי זֶהוּ - מִי הוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא? אָמַר לֵיהּ - לוֹ, כְּמוֹ שֶׁאִמֹּר הַכְּתוּב: "וְאַזְנִיךָ תִּשְׁמַעֲנָה דְּבַר מֵאַחֲרֶיךָ" (ישעיהו ל, כא) - שְׁמִי****

וּכְתוּבָה לְמִטָּה, בְּנֵר הָעֲנָה (פרק שלד, ב),
וְלַעֲלִיל (פרק כט, ד). וּמִי שִׁיָּהָא - רוצה להיות
שֶׁלֶם בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ וְיִלְמַד בְּתוֹרָה - ובלמוד
תורה, יִהְיֶה עָלָיו לְהִיּוֹת שֶׁלֶם גַּם בְּמִדּוֹתָיו,
וַיֵּאָהֵב אֶת הַשְּׁלוֹם וַיְרַדֵּף אַחֲרָיו, וַיְהִי טוֹב
עִם ה' וְעִם אָנָשִׁים, וַיְהִי שֶׁלֶם בְּגוֹפּוֹ
וּבְמִמּוֹנוֹ - וַיְהִי עָלָיו לְשִׁמּוֹר עַל טְהֻרַת גּוֹפוֹ
וּמִמּוֹנוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה, וּבְרִיא לַעֲבֹד - ולעבוד את
הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּכָל כּוֹחוֹ, וַיִּזְכֶּה - על ידי כך
לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

שהיה שלם בחייו, ההולכים אחר מיטתו אומרים
זו הדרך שהלך בה הצדיק הזה לכו בדרכו. רבי
חנינא אומר: כל שדעת רבותינו נוחה הימנו, סימן
הוא לו שהוא בן העולם הבא, כְּדֵאִיתָא לַעֲלִיל,
בְּחֻלְק הַלְוִיָּה לְמִתִּים - (פרק ר"ג, ד, לפרשת ויחי).
[ה] וְגִרְסִינוֹ בְּסוּף פֶּרֶק הַמּוֹצִיא יוֹן (שבת פב,
א): אָמַר לִיה רַב הוּנָא לְרַבָּה בְרִיָּה - בנו:
מֵאִי טַעְמָא לֹא שְׂכִיחַת קָמִיָּה דְּרַב חֲסִדָּא,
- מה טעם אין אתה הולך לשמוע את רב חסדא,
דְּמַחֲדִין שְׂמַעְתָּיָה - שהלכותיו מחודדות?
אָמַר לִיה - לו: מִשּׁוֹם דְּאָמַר מִלֵּי דְעֵלְמָא
וְלֹא תוֹרָה - מה יש לי ללכת אליו? שכאשר אני
הולך אליו מלמד הוא אותי מוסר ודרך ארץ,
שְׂאִינִם דְּבִרֵי תוֹרָה. אָמַר לִיה - לו: הוּא עֲסִיק
בְּחַיֵּי דְּבְרִיאָתָא וְאַתָּה אָמַרְתָּ מִלֵּי דְעֵלְמָא?
הוא עוסק בחיי הבריות, ולא כפי שאתה אומר:
בסתם דברים: כָּל שָׂכֵן זֵיל לְוִתִּיָּה - לכן עליך
ללכת אליו וללמוד אצלו.

עַל כֵּן, כָּל הַרוֹצֶה לְהִיּוֹת שֶׁלֶם בְּמִדּוֹתָיו,
וּבְרִיא - בגופו ובנפשו לַעֲבֹדֶת בּוֹרְאֹו, וּמַרְצֶה
לְעַם - ורצוי בעיני הבריות, וְנִקְי מֵהַשֵּׁם
יִתְבָּרַךְ וּמִיִּשְׂרָאֵל, יִלְמַד מוֹסֵר בְּדְבָרֵי דֶרֶךְ
אֶרֶץ וַיֵּאָהֵב לְכָל אָדָם, וַיּוֹתֵר לְחֻבְרָיו -
ובמיוחד יאהב את חבריו בני חבורתו. וַיְהִי
חַבִּיב לּוֹ דְּבָרֵי חֻבְרָיו בְּדְבָרֵי עֲצָמוֹ, שְׂזָהוּ
שְׂרָשׁ - הבסיס והשורש לְרַב מִידוֹת הַמוֹסְרִים
הַכְּתוּבִים בְּתוֹרָה מֵהַמִּצְוֹת - במצוות
הַמַּעֲשִׂיּוֹת לְאָדָם עִם חֻבְרָו - שבין אדם
לחברו, שֶׁהֵם נִכְלָלוֹת בְּפִסּוּק: "לֹא תִקֹּם וְלֹא
תִטּוֹר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ, וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא
יט, יח). וְדָרְשׁוּ בּוֹ - רבותינו: עַל דְּעֵלְךָ סִגִּי
לְחֻבְרֶךָ לֹא תַעֲבִיד - כל השנואי עליך לחברך
לֹא תַעֲשֶׂה. וְזֶהוּ שֶׁלְמַד הָלַל לְגוֹי - את אותו
גוי נכרי שָׁבָא אֵלָיו לְהַתִּיָּהֵד עַל מְנַת
שֶׁיִּלְמַד לּוֹ כָּל הַתּוֹרָה בְּרִגְלָא - על רגל אחת,
וְאָמַר לִיה פִּסּוּק זֶה: "וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ
כָּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח), מִיִּמְכָּר זֶה בְּפֶרֶק בְּמָה
מְדַלִּיקִין - מעשה זה הובא במסכת שבת (שבת לא,
א): וְזֶה סִיפּוֹר הַמַּעֲשֶׂה: מעשה בנכרי אחד שבא
לפני שמאי, אמר לו: גִּיירֵנִי עַל מְנַת שֶׁתִּלְמַדְנִי כָל
הַתּוֹרָה כּוֹלָה כְּשֶׁאֲנִי עוֹמֵד עַל רִגְלֵי אַחַת. דַּחְפוּ
שְׁמַאי בְּאַמַּת הַבְּנִיין שְׁבִידוֹ, שֶׁהִיָּה שְׁמַאי בְּנָאִי
בְּמַקְצוּעוֹ. בֹּא אוֹתוֹ גַּר לִפְנֵי הַלֵּל, גִּיירוֹ וְאָמַר לוֹ:
דַּעֲלֵךְ סִנִּי, לְחֻבְרֶךָ לֹא תַעֲבִיד, זֶהוּ כָל הַתּוֹרָה
כּוֹלָה, וְהַשָּׂאֵר פִּירוּשׁ הוּא, וְעַכְשִׁיו לֵךְ וּלְמַד.